

■ Sociaal werk en mensenrechten

Alicia Dibbets, Quirine Eijkman

Achtergrondinformatie

Binnen sociaal werk opleidingen is er steeds vaker aandacht voor mensenrechten. Het belang om mensenrechten een plek te geven in sociaal werk curricula wordt benadrukt door het manifest 'Stel mensenrechten centraal in het sociaal werk' (Hartman et. al. 2016) dat sinds mei 2016 door tientallen lectoren en docenten is ondertekend. Om een bijdrage te leveren aan deze ontwikkeling heeft het Lectoraat Toegang tot het Recht van het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht een onderzoeksproject 'Sociaal Werk en Mensenrechten' gestart om beter inzicht te krijgen in de verbanden tussen sociaal werk en mensenrechten. Deze verkenning is een product van dit project. Het document mag elders gebruikt worden onder bronvermelding.

Wat zijn mensenrechten?

Mensenrechten zijn vrijheden en rechten die ieder mens toebehoren, ongeacht afkomst, status of overtuigingen. Het zijn de waarden die fundamenteel zijn voor menselijke waardigheid, ontwikkeling en overleving. Respect voor mensenrechten beschermt individuen en groepen tegen onrecht en machtsmisbruik.

Mensenrechten zijn daarnaast juridisch vastgelegd in internationale en regionale verdragen en nationale wetgeving. Op grond van deze wetten en verdragen heeft de overheid verplichtingen om mensenrechten te respecteren, beschermen en bevorderen. Internationale mensenrechtenverdragen hoeven niet te worden omgezet in nationaal recht om onderdeel te worden van de Nederlandse rechtsorde, dat is bepaald in de Grondwet. Daarnaast staan er in de Grondwet ook grondrechten die alleen in Nederland van toepassing zijn en die verder zijn uitgewerkt in nationale wetten.

Nederland is partij bij tien mensenrechtenverdragen. De volgende verdragen zijn het meest relevant voor het sociaal werk:

- Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (IVBPR)
- Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten (IVESCR)
- Verdrag inzake de rechten van het kind (IVRK)
- Internationaal Verdrag inzake de rechten van personen met een beperking (IVRPB)
- Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM)
- Europees Sociaal Handvest (ESC)

Veel van de mensenrechten die zijn opgenomen in deze verdragen zijn terug te vinden in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM).

De volgende nationale wetgeving is relevant voor mensenrechten in het sociaal werk:

- Jeugdwet
 - Participatiewet
 - Wet maatschappelijke ondersteuning (WMO)
 - Wet bescherming persoonsgegevens (WBP)
 - Wet passend onderwijs
 - Algemene wet gelijke behandeling (AWGB)
 - Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (WGBH/CZ)
 - Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst (WGBO)
 - Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen (BOPZ)
- Dit wordt binnenkort: Wet verplichte geestelijke gezondheidszorg (WvGGZ) en Wet zorg en dwang (WZD)*

Wat is de relevantie van mensenrechten voor sociaal werk?

Volgens de International Federation of Social Workers (IFSW) dienen mensenrechten als overkoepelende principes voor het sociaal werk. Het ondersteunen en handhaven van mensenrechten dient als motivatie en rechtvaardiging van het sociaal werk. De IFSW heeft mensenrechten daarom opgenomen in de definitie van social work:

Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. (IFSW 2014)

In de praktijk kunnen sociaal werkers op verschillende manieren met mensenrechten in aanraking komen. Ten eerste bestaat de mogelijkheid dat sociaal werkers tijdens hun werk mensen tegenkomen wiens rechten zijn geschonden of beperkt. Dat kan te maken hebben met de persoonlijke situatie van deze mensen, maar het kan ook zijn dat sociaal werkers ontdekken dat bepaalde mensen nadeel ondervinden vanwege regelgeving of beleid dat negatieve effecten heeft op de rechten van deze mensen. Omdat mensen deze tekortkomingen ervaren in hun alledaagse leefwereld en sociaal werkers juist daar vaak actief zijn krijgen sociaal werkers mensenrechtenkwesties onder ogen die anders misschien niet aan het licht komen. Ten tweede, doordat sociaal werkers direct met mensen werken kan hun houding en handelen invloed hebben op respect voor de rechten van deze mensen. Ten derde kunnen regels en gewoontes op de werkplek van de sociaal werker mensenrechten van cliënten beïnvloeden. De voorbeelden hieronder geven aan wat voor soort mensenrechtenkwesties sociaal werkers mee in aanraking kunnen komen.

Welke mensenrechten zijn relevant voor sociaal werkers?

Hoe sociaal werkers precies in aanraking kunnen komen met mensenrechten wordt duidelijk als er wordt gekeken naar specifieke rechten die relevant zijn binnen het sociaal werk.

MENSENRECHT	VOORBEELDEN
Recht op informatie Dit houdt in dat iedereen het recht heeft om informatie te zoeken, te ontvangen of over te dragen. Dit omvat: - informatie van de overheid - informatie over publieke diensten - toegang tot persoonlijke gegevens De informatie moet begrijpelijk zijn, ook voor mensen die een andere taal spreken, laaggeletterd, doof of blind zijn. Dit recht is vastgelegd in: - artikel 19(2) IVBPR - artikel 21 IVRPB - artikel 10 (1) EVRM	Toegang tot informatie kan belemmerd worden door onbegrijpelijke formulieren of brieven van overheidsinstanties. Als een sociaal werker iemand helpt bij het aanvragen van huurtoeslag, dan wordt met deze uitleg en ondersteuning het recht op informatie gewaarborgd. Wanneer blijkt dat een WMO loket onjuiste, onvolledige of onduidelijke informatie verstrekt dan kan dit betekenen dat het recht op informatie niet voldoende is gegarandeerd.
Recht op privacy en databescherming Dit is het recht om beschermd te worden tegen willekeurige of onwettige inbreuk op de persoonlijke levenssfeer. Dit gaat om: - bescherming van persoonsgegevens - respect voor privéleven, familie- en gezinsleven en woning - vertrouwelijke communicatie via brief, telefoon of e-mail Dit recht is vastgelegd in: - artikel 17(1) IVBPR - artikel 16(1) IVRK - artikel 22 IVRPB - artikel 8(1) EVRM	Als de sociale dienst weigert om aan een cliënt uit te leggen welke gegevens worden verzameld en waar deze voor worden gebruikt dan kan dit een schending opleveren van het recht op privacy en het recht op informatie. Als er tussen een wijkteam en andere organisaties gegevens van een cliënt worden uitgewisseld om besluitvorming te versnellen, zonder dat de cliënt hiervan op de hoogte is en hier toestemming voor heeft gegeven, dan is er mogelijk sprake van een schending van het recht op privacy.

Recht op vrijheid en veiligheid Dit houdt in dat niemand willekeurig van zijn vrijheid mag worden beroofd. Dit betekent dat vrijheidsbeperking altijd volgens een wettelijk voorgeschreven procedure moet plaatsvinden. Vrijheidsbeperking mag nooit disproportioneel, onrechtvaardig of onvoorspelbaar zijn. Dit recht is vastgelegd in: - artikel 9(1) IVBPR - artikel 14 IVRPB - artikel 5(1) EVRM	Wanneer in een instelling voor mensen met een verstandelijke beperking versuffende medicatie aan een cliënt wordt toegediend of als een cliënt wordt gefixeerd zonder dat er eerst gezocht is naar minder ingrijpende alternatieven en zonder dat de cliënt zoveel mogelijk bij de besluitvorming is betrokken dan komt het recht op vrijheid en veiligheid en het recht op lichamelijke integriteit in de knel.
Recht op lichamelijke integriteit Dit recht heeft te maken met de onaantastbaarheid van het menselijk lichaam en bepaalt dat iedereen zeggenschap heeft over wat er met zijn of haar lichaam gebeurt. Dit recht is ook onderdeel van het verbod van foltering en van onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen. Dit recht is vastgelegd in: - artikel 7 IVPBR - artikel 19(1) IVRK - artikel 17 IVRPB - artikel 3 EVRM	Indien een verzoek van een cliënt om door een andere arts behandeld te worden wordt genegeerd dan is dat een inbreuk op het recht op lichamelijke integriteit.
Recht op gezondheid Dit is het recht om gebruik te kunnen maken van goederen en diensten die nodig zijn voor een goede gezondheid. Deze gezondheidsdiensten moeten: - in voldoende mate beschikbaar zijn - toegankelijk zijn voor iedereen - aanvaardbaar zijn - van goede kwaliteit zijn Dit recht is vastgelegd in: - artikel 12 IVESCR - artikel 24 IVRK - artikel 25 IVRPB - artikel 11 ESC	Wanneer blijkt dat iemand specialistische dagbehandeling nodig heeft voor dementie maar niet in staat is om de eigen bijdrage voor deze zorg te betalen en daardoor terechtkomt in een buurthuis dan is de toegang tot gezondheidszorg onvoldoende gewaarborgd.

Recht op een behoorlijke levensstandaard Dit houdt in dat iedereen recht heeft op toereikende huisvesting, voeding en kleding. Het recht op huisvesting omvat: - bescherming tegen gedwongen uitzetting - faciliteiten zoals water, verwarming, elektriciteit en sanitaire voorzieningen - betaalbare woningen - veilig bewoonbare woningen - toegankelijke woningen voor mensen met speciale behoeftes Het recht op voeding betekent dat voeding: - beschikbaar, betaalbaar en veilig moet zijn - moet voldoen aan dieet behoeftes Dit recht is vastgelegd in: - artikel 11 IVESCR - artikel 27 IVRK - artikel 28 IVRPB - artikel 30, 31 ESC	Als een gezin in een huurhuis woont waar de schimmel op de muren staat en de waterleiding blijft lekken zonder dat de woningcorporatie hier iets aan wil doen dan wordt het recht op huisvesting niet goed gerealiseerd. Indien een persoon zoveel schulden heeft dat er niet genoeg geld overblijft voor voldoende eten, kleding, elektriciteit of water dan komt het recht op een behoorlijke levensstandaard in de knel.
Recht op sociale voorzieningen Dit is een recht op sociale zekerheid voor mensen die (tijdelijk) niet kunnen werken vanwege ziekte, handicap, zwangerschap, werkloosheid of ouderdom. Dit recht is vastgelegd in: - artikel 9 IVESCR - artikel 26 IVRK - artikel 28 IVRPB - artikel 12 ESC	Als mensen een tegenprestatie moeten leveren om een bijstandsuitkering te krijgen dan gaat dat in tegen het recht op sociale voorzieningen.
Recht op arbeid Dit houdt in dat iedereen recht heeft op de mogelijkheid om in zijn onderhoud te voorzien door middel van vrij gekozen werk. Werk moet beschikbaar, toegankelijk en veilig zijn. Dit recht is vastgelegd in: - artikel 6 IVESCR - artikel 27 IVRPB - artikel 1 ESC	Wanneer een sollicitant steeds niet wordt uitgenodigd voor een gesprek omdat hij of zij een buitenlands klinkende naam heeft dan wordt het recht op arbeid niet gerespecteerd. Als een werkgever zorgt voor een aangepaste werkplek voor een werknemer met een lichamelijke beperking dan wordt het recht op arbeid gewaarborgd.

Recht op onderwijs Dit houdt in dat iedereen recht heeft op kosteloos basisonderwijs en toegang tot voortgezet en hoger onderwijs. Het onderwijs moet beschikbaar en toegankelijk zijn en aansluiten op capaciteiten. Dit recht is vastgelegd in: - artikel 13, 14 IVESCR - artikel 28 IVRK - artikel 24 IVRPB	Als een kind met leerproblemen thuis zit omdat de ouders geen school kunnen vinden die voorziet in de onderwijsbehoeftes van hun kind dan wordt het recht op onderwijs niet goed gewaarborgd.
Recht om deel te nemen aan cultuur Dit betekent dat iedereen het recht heeft om deel te nemen en bij te dragen aan het culturele leven. Dit houdt onder andere in dat culturele goederen en diensten beschikbaar en toegankelijk moeten zijn. Dit recht is vastgelegd in: - artikel 15 IVESCR - artikel 31 IVRK - artikel 30 IVRPB	Wanneer een gemeente middelen beschikbaar stelt zodat kinderen uit een gezin met weinig geld mee kunnen doen aan culturele activiteiten dan wordt hiermee hun recht om deel te nemen aan cultuur bevorderd. Als een museum niet toegankelijk is voor rolstoelgebruikers dan wordt hiermee het recht om deel te nemen aan cultuur beperkt.
Gelijkheid voor de wet Dit houdt in dat iedereen gelijk is voor de wet en dat iedereen aanspraak heeft op gelijke bescherming door de wet. Voor mensen met een beperking betekent dit ook dat hun handelingsbekwaamheid zo min mogelijk wordt aangetast. Dit recht is vastgelegd in: - artikel 14 IVBPR - artikel 40 IVRK - artikel 12 IVRPB	Wanneer een persoon met een verstandelijke beperking wordt ondersteund in het zelf nemen van besluiten met juridische gevolgen dan is dat een invulling van gelijkheid voor de wet.

Welke mensenrechten principes zijn relevant voor sociaal werkers?

Naast specifieke mensenrechten zijn er ook grondbeginselen die gerelateerd zijn aan alle mensenrechten. Deze beginselen zijn afkomstig van het mensenrechtenkader van de Verenigde Naties. Omdat het hier gaat om algemene beginselen die betrekking hebben op alle hierboven genoemde mensenrechten zijn de voorbeelden algemeen gehouden en wordt er verwezen naar specifieke voorbeelden per mensenrecht.

MENSENRECHTEN PRINCIPE	VOORBEELDEN
Menselijke waardigheid Dit beginsel ligt ten grondslag aan alle mensenrechten. Het is de onschendbare waardigheid die inherent is aan ieder mens.	Als cliënten worden behandeld met respect voor autonomie en zelfbeschikking dan wordt de menselijke waardigheid eerbiedigt. Zie de voorbeelden bij het recht op vrijheid en veiligheid en het recht op lichamelijke integriteit.
Non-discriminatie Discriminatie is het ongelijk behandelen, uitsluiten of achterstellen van mensen op basis van specifieke kenmerken. Het non-discriminatie beginsel betekent dat mensen niet benadeeld mogen worden vanwege onder andere: afkomst, sekse, leeftijd, seksuele voorkeur, taal, huidskleur, geloof, handicap, gezondheidsstatus.	Om te kunnen handelen zonder discriminatie is het belangrijk voor sociaal werkers om zich bewust te zijn van hun eigen vooroordelen. Problemen waarmee mensen terechtkomen bij sociaal werkers kunnen te maken hebben met structurele ongelijkheid of uitsluiting. Er is dan niet alleen sprake van een persoonlijk probleem maar ook van een onderliggend maatschappelijk probleem waardoor iemand benadeeld wordt. Zie het eerste voorbeeld bij het recht op arbeid.
Participatie Het participatie beginsel vereist actieve betrokkenheid van mensen en groepen in besluitvorming die hen raakt.	Sociaal werkers kunnen een rol spelen in het betrekken van mensen bij besluitvorming op allerlei niveaus: in wijkteams, in instellingen, bij de gemeente. Zie de voorbeelden bij het recht op informatie, het recht op privacy en het recht op sociale voorzieningen.
Verantwoording Op grond van dit principe zijn overheden verplicht om te laten zien, uit te leggen en te rechtvaardigen wat er wordt gedaan om mensenrechten te realiseren.	Als sociaal werkers merken dat mensenrechten niet gerespecteerd worden dan kan dit aangekaart worden bij de verantwoordelijke partij.

Toegang tot het recht Dit omvat 'de mogelijkheid voor mensen om te zoeken naar een oplossing voor hun grieven door middel van formele en informele instituties: de bescherming van rechten, juridische zelfredzaamheid, rechtsbijstand, jurisprudentie en de effectiviteit van gerechtelijke beslissingen' (UNDP 2005).	Sociaal werkers kunnen een rol spelen in de toegankelijkheid tot rechtssystemen voor mensen te waarborgen.
---	---

Hoe kunnen mensenrechten toegepast worden binnen het sociaal werk?

Mensenrechten kunnen op verschillende manieren worden toegepast binnen het sociaal werk. Omdat de toepassing van mensenrechten binnen het sociaal werk nog volop in ontwikkeling is bestaat hiervan (nog) geen vastomlijnd idee. Hier worden drie mogelijkheden geschetst.

Mensenrechten kunnen dienen als moreel kader in het dagelijks handelen en houding van sociaal werkers. Dit betekent dat sociaal werkers mensenrechten respecteren in hun omgang met cliënten. Relevante mensenrechten hiervoor zijn: het recht op informatie, het recht op privacy, het recht op vrijheid en veiligheid en het recht op lichamelijke integriteit. De beginselen van menselijke waardigheid, non-discriminatie en participatie in besluitvorming zijn hierbij ook van belang.

Mensenrechten kunnen een manier zijn om meer bewust te raken van structurele tekortkomingen die invloed hebben op de dagelijkse praktijk van de sociaal werker. Als sociaal werkers kijken vanuit een mensenrechtenperspectief dan zijn bepaalde problemen niet langer slechts een individueel probleem maar wordt het duidelijk dat er sprake is van een onderliggend maatschappelijk probleem. Dit betekent ook dat de oplossing van een dergelijk probleem niet alleen ligt in een verandering van de persoonlijke situatie van een cliënt maar dat er structurele veranderingen nodig zijn om het probleem op te lossen en in de toekomst te voorkomen. In principe zijn alle omschreven mensenrechten hiervoor relevant, maar het duidelijkst zijn in dit geval de volgende rechten: het recht op een behoorlijke levensstandaard, het recht op sociale voorzieningen en het recht op arbeid.

Mensenrechten kunnen een handvat bieden om misstanden of gebreken aan te kaarten die sociaal werkers tegenkomen in de praktijk. Naast dat mensenrechten kunnen helpen bij het herkennen van tekortkomingen, benadrukt een beroep op mensenrechten ook de ernst van de kwestie. Als sociaal werkers mensenrechtenkwesties willen aankaarten dan kan er worden gekeken wie (mede) verantwoordelijk zijn en wat de onderliggende oorzaken zijn van het probleem. Worden cliënten benadeeld door systemen binnen een welzijnsorganisatie of zorginstelling, door gemeentelijke beleid, of door nationale wetgeving? Een sociaal werker kan daarbij bedenken wie als eerste aanspreekpunt kan dienen om de mensenrechtenkwestie te signaleren. Alle hierboven genoemde mensenrechten zijn in dit opzicht relevant. De beginselen van participatie in besluitvorming en het afleggen van verantwoording kunnen dienen als grondslagen voor het aankaarten van mensenrechtenkwesties. Hieronder zijn verwijzingen te vinden naar organisaties waar sociaal werkers contact mee kunnen opnemen voor meer informatie of om een klacht in te dienen.

Wat zijn verschillen en overeenkomsten met aanverwante begrippen?

Mensenrechten hebben raakvlakken met andere benaderingen die ook aandacht krijgen binnen het sociaal werk. Hier worden twee benaderingen vergeleken met mensenrechten.

Beroepsethiek dient als waardenfundament voor de uitoefening van een beroep. Het heeft overeenkomsten met mensenrechten maar kan daarmee niet worden gelijkgetrokken. Een onderscheid is dat beroepsethiek veelal te maken heeft met onderlinge verhoudingen, terwijl mensenrechten gericht zijn op de individu en de verplichtingen van de overheid. Daarbij geven mensenrechten duidelijke grenzen aan van wat wel en niet is toegestaan op basis van een bepaald recht. Mensenrechten zijn kunnen daardoor gezien worden als aanvulling op de beroepsethiek.

De capabilities approach geïntroduceerd door Amartya Sen en Martha Nussbaum (Sen 2005) is gericht op het vermogen van de individu om een leven te realiseren wat voor hen waardevol is. Hoewel er zeker overlap bestaat tussen de capabilities approach en de mensenrechten benadering zijn er belangrijke verschillen. De capabilities approach is een filosofische manier van kijken, terwijl mensenrechten uitgaat van individuele rechten. Dit betekent ook dat er binnen de capabilities approach geen sprake is van verankering in wetten of verdragen. De capabilities approach geeft wel aan dat iedereen kennis en capaciteiten moet hebben om te kunnen functioneren in de samenleving. Dit vereist ook zekere juridische zelfredzaamheid (Eijkman 2017).

Bronnen

Eijkman, Q. 2017. *Toegang tot het recht gaat glocal*. Hogeschool Utrecht.

Hartman, J., Knevel, J., Reynaert, D. 2016. *Manifest: Stel mensenrechten centraal in het sociaal werk*.

Sen, A. 2005. Human rights and capabilities, *Journal of Human Development*. 6 (2): 151-166.

United Nations Development Programme (UNDP). 2005. *Programming for justice: Access for all: A Practitioner's guide to human rights-based approach to access to justice*. Bangkok: United Nations Development Programme.

Aanvullende literatuur

Androff, D. 2016. *Practicing Rights: Human rights-based approaches to social work practice*. New York: Routledge

Reynaert, D., Nachtergaele, S., Gobey, H. et al. 2017. *Sociaal werk en mensenrechten*. Leuven: Acco (verwacht: oktober 2017)

Relevante organisaties en websites

Er zijn verschillende organisaties waar sociaal werkers terecht kunnen voor meer informatie:

College voor de Rechten van de Mens (www.mensenrechten.nl)

Hier is informatie te vinden over mensenrechten in het algemeen. Bij het College kunnen ook individuele klachten worden ingediend over ongelijke behandeling.

Autoriteit Persoonsgegevens (www.autoriteitpersoonsgegevens.nl)

Hier is informatie te vinden over het recht op informatie en het recht op privacy. De Autoriteit kan ook getipt worden over mogelijke overtredingen van de wettelijke regels die deze rechten beschermen.

Nationale Ombudsman (www.nationaleombudsman.nl)

Hier kunnen klachten worden ingediend over problemen met overheidsinstanties.

De Kinderombudsman (www.dekinderombudsman.nl)

Hier is informatie te vinden over kinderrechten en kunnen klachten worden ingediend door en voor kinderen.

Juridisch Loket (www.juridischloket.nl)

Hier kan juridisch advies worden ingewonnen over verschillende thema's.

Kinderrechtencollectief (www.kinderrechten.nl)

Informatie over kinderrechten in Nederland voor kinderen en professionals.

Canon Sociaal Werk (www.canonsociaalwerk.eu/nl_han/details_verwant.php?cps=1&verwant=96)

Informatie over mensenrechten in relatie tot sociaal werk.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights

(<http://www.ohchr.org/EN/PublicationsResources/Pages/Publications.aspx>)

Publicaties over mensenrechten waaronder educatiemateriaal.

Neem voor vragen of meer informatie contact op met:

Alicia Dibbets (alicia@humanrightspractice.nl)

Dorien Claessen (dorien.claessen@hu.nl)